

Макроекономіка

Євгенія МАРКОВА,
Тетяна ШЕСТАКОВСЬКА

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
АГРАРНОГО СЕКТОРУ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

Резюме

Обґрунтовано особливості розвитку аграрного сектору економіки в контексті інтеграції до ЄС, які підтверджують, що сучасне глобальне суспільство переживає трансформаційні процеси, участь у яких повинна брати і бере Україна. Визначено, що вітчизняна аграрна наука повинна сприяти більш раціональному землекористуванню, створювати за допомогою новітніх інформаційних технологій основи для збільшення асортименту сертифікованої за правилами ЄС сільськогосподарської продукції. Наголошено, що дослідження позитивного досвіду країн ЄС щодо використання сировини енергетичних сільськогосподарських ресурсів та усвідомлення об'єктивної необхідності пошуку альтернативних видів палива й енергії для України дало підстави стверджувати про необхідність розвитку біоенергетичної галузі, що, у свою чергу, дасть змогу запровадити екологічну ідеологію у сфері виробництва та споживання біоенергії. Визначено методологічні підходи й отримано теоретичні висновки, які можуть бути використані в процесі розробки стратегії роз-

© Євгенія Маркова, Тетяна Шестаковська, 2017.

Маркова Євгенія, докт. екон. наук, Херсонське морехідне училище рибної промисловості, Україна.
Шестаковська Тетяна, канд. екон. наук, Чернігівський національний технологічний університет, Україна.

витку сільського господарства України в умовах європейського вибору при одночасному збереженні власної ідентичності.

Ключові слова

Аграрний сектор, агронаука, агроекологія, біоенерія, євроінтеграція, екологічно чиста продукція, експорт, соціоеколого-економічна політика.

Класифікація за JEL: O52, Q18.

Постановка проблеми. Розвиток інтеграції на європейському рівні є сучасною ознакою прогресивних змін в аграрному секторі та порівняно новим напрямом досліджень вітчизняної аграрної науки. Європейські орієнтири надають аграрному сектору відповідний вектор розвитку і відкривають нові можливості для відродження сільського господарства, створюють додаткові порівняльні переваги на агропродовольчому ринку в умовах глобалізації економіки. Для успішного виконання завдань євроінтеграції аграрний сектор економіки України має достатньо передумов: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, вагомий людський капітал, поступово зростаючу інвестиційну привабливість, збережений уклад сільського життя і багатовікові традиції ведення сільського господарства. Отже, рівень готовності вітчизняного аграрного сектору економіки до умов євроінтеграції, порівняно з країнами, які приєдналися до ЄС у складі останньої хвилі розширення, свідчить, що аналогічних трансформаційних перетворень у нашій країні не відбулося, чим і зумовлено актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню конкретних напрямів інтеграції аграрного сектору економіки в умовах його реформування, структурної перебудови та формування пріоритетів євроінтеграційного розвитку присвячені праці вітчизняних економістів-аграрників: В. Андрійчука, О. Бородіної, В. Власова, Ю. Губені, С. Дем'яненка, В. Зіновчука, С. Кваші, І. Кириленка, Ю. Лопатинського, О. Могильного,

Т. Осташко, Б. Пасхавера, П. Саблука, О. Шубравської, Г. Черевка, В. Юрчишина, що дає змогу сформувати систему знань на євроінтеграційну перспективу вітчизняного аграрного сектору економіки.

Питанням розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації й євроінтеграції присвячено праці провідних вчених: В. Я. Амбросова, О. А. Біловодської, О. Д. Гудзинського, І. Ю. Гришової, Т. М. Гнат'євої, О. М. Галицького, А. Д. Діброви, С. М. Кваші, Т. М. Лозинської, О. Б. Наумова, О. В. Митяй, С. С. Стоянової-Коваль, Б. О. Язлюка та ін. Розгляду сучасних проблем охорони довкілля і визначенню напрямків формування та реалізації державної екологічної політики України, в тому числі в умовах європейської інтеграції, присвятили свої публікації такі вчені, як О. Веклич, Т. Ковалевська, О. Коленов, О. Островерх та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на широкий спектр напрямків дослідження особливостей розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації та євроінтеграції, у працях зазначених учених практично не знайшли відображення питання розвитку теоретико-методологічних підходів і організаційно-практичних засад інноваційної діяльності підприємств України з метою їх адаптації до мінливих умов зовнішнього середовища. Недостатньо дослідженими залишаються питання щодо формування напрямів трансформації державної екологічної політики в умовах європейської інтеграції України.

Постановка завдання. Визначення напрямів трансформації державної політики в умовах європейської інтеграції у контексті забезпечення екологічної безпеки аграрного сектору національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Для успішного виконання завдань євроінтеграції аграрний сектор економіки України має достатньо передумов: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, вагомий людський капітал, поступово зростаючу інвестиційну привабливість, збережений уклад сільського життя та багатовікові традиції ведення сільського господарства. У цьому контексті дослідження і наукове осмислення досвіду формування європейської аграрної моделі сприятимуть проведенню струк-

турних реформ у галузі сільського господарства та підвищенню рівня конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на європейському і світовому ринках [1, с. 108–113].

Оцінка основних політичних, економічних, соціальних, екологічних, науково-технічних та освітньо-професійних чинників моделі європейської інтеграції, аналіз якої дає підстави вважати інтеграційний процес в аграрному секторі економіки не як одномоментну зміну якості соціально-економічного середовища, а як складний перманентний процес, спрямований на макроекономічну стабілізацію, створення сприятливого інвестиційного клімату, розвиток конкуренції, підвищення якості робочої сили, диверсифікацію сільської економіки, цінову рівновагу аграрного ринку і стабільність фінансування [2].

Мета аграрної європейської інтеграції полягає в об'єднанні аграрних потенціалів країн-членів (насамперед їх аграрних ринків й суб'єктів господарювання) з наступною модернізацією сільського господарства та забезпечення економічної ефективності завдяки солідарній відповідальності за кінцеві результати на всіх стадіях аграрного співробітництва і спільній зацікавленості всіх учасників інтеграційного процесу у високому рівні продовольчої безпеки країн-учасниць об'єднання.

Виділяють базові принципи процесу європейської інтеграції в аграрному секторі, а саме: 1) продовольчої безпеки та сталості розвитку; 2) ефективності і конкурентоспроможності; 3) єдності цільової та ціннісної раціональності поведінки учасників, що використовуються країнами-інтеграторами з огляду на існуючі природно-біологічні й соціально-економічні умови функціонування галузі сільського господарства [3; 4, с. 595–603].

Сучасні принципи європейської інтеграції в аграрному секторі економіки являють собою органічну систему та додають визначеності щодо забезпечення стійкості його розвитку, дозволяють виконати конкретні завдання галузі у певний період часу, сприяють створенню конкурентного середовища, враховуючи взаємозв'язок екзогенних і ендегенних факторів.

Вступ до ЄС дає можливість використовувати комунітарний механізм для вирішення проблем розвитку сільського господарства, створює необхідні умови для підвищення ефекту від інтеграційних заходів та стимулює економічне зростання. Однак при цьому було би помилковим стверджувати, що вигоди від інтеграції є негайними й отримуються автоматично всіма країнами без винятку. Узагальнення основних здобутків і втрат країн ЦСЄ внаслідок впливу на них САП ЄС дало змогу виокремити найважливіші кроки у напрямку євроінтеграції для сільського господарства України. Яким би суперечливим не був досвід країн останніх двох хвиль розширення ЄС, відмінностей та проблем у розвитку вітчизняного аграрного сектору є не більше, ніж у кожній окремо взятій країні цього об'єднання.

На перший план висувається цільова установка на багатофункціональність сільського господарства, вихід його за рамки винятково виробництва сільськогосподарської продукції.

Під впливом змін у періоді повноправного членства в країнах нової хвилі ЄС формується і відповідна соціальна політика. Традиційний підхід стосовно соціальних аспектів зводився переважно до формування ринку робочої сили. Соціальна сфера взагалі була представлена лише як споживач матеріальних та фінансових ресурсів. Із вступом до ЄС важлива роль у формуванні «захисного соціального пакета» відводиться аграрній політиці, яка здійснюється за допомогою інструментів соціального захисту.

Європейська перспектива – це ефективний інструмент реформування соціально-економічних відносин в аграрному секторі. Процеси адаптації вітчизняного сільського господарства до умов ЄС бажано здійснювати з урахуванням національних складових. Для цього важливо не копіювати досягнення, здобуті країнами ЄС, а знайти ті пріоритети, розвиток яких може гарантувати синергетичний та кумулятивний ефекти в економічній і соціальній сферах аграрної економіки.

Оскільки основним критерієм забезпечення суспільними благами виступає добробут населення, у сфері державного регулювання доцільно орієнтуватися на пріоритети, які закладені у новітніх реформах САП ЄС. Відповідні заходи в рамках цієї реформи повною мірою задовольняють інтереси населення як платника податків, яке, вкладаючи кошти у сільське господарство, очікує одержувати від цього певну суспільну користь.

Аналіз форм господарювання в країнах ЄС засвідчує, що сільське господарство засноване переважно на фермерських господарствах сімейного типу. Така правова форма організації сільськогосподарських підприємств якнайбільше відповідає специфіці сільського господарства, забезпечує в одній особі функції власника землі, працівника та менеджера.

У межах чинного законодавства в Україні функціонують різноманітні організаційно-правові форми аграрного господарювання, які не адаптовані до діючих в ЄС.

Подальший розвиток ринково-підприємницького середовища в аграрному секторі економіки має формуватися у контексті врахування як переваг великомасштабних підприємств, так і підвищення конкурентоспроможності середніх за розміром господарств, що вимагає відповідного інституціонального середовища.

Аграрна політика держави має спрямовуватися на підтримку форм господарювання, які дають змогу найповніше використовувати наявний потенціал як для забезпечення продовольчої безпеки, так і для стійкого розвитку сільських територій та підтримки сільського способу життя [5, с. 70–86].

Необхідна гармонізація стандартів якості та безпеки агропродовольчої продукції до вимог СОР і законодавства ЄС. Для вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника гармонізовані стандарти – це єдиний шлях витримати конкуренцію на зовнішньому ринку. Проведені дослідження констатують низький рівень системи управління якістю агропродовольчої продукції та дають змогу виявити основні причини такої ситуації. Найважливішими слід визнати такі: існування бар'єрів технічного характеру; невизначеність підходів до стратегічного управління системою управління якістю і забезпечення відповідними методиками процесів підвищення безпеки агропродовольчої продукції.

Вирішення окреслених проблем ускладнюється внаслідок функціонування в Україні складної, непрозорої, трірівневої системи стандартизації. Для того, щоб вони набули конкретних підстав для впровадження, необхідні інтеграція та координація дій усіх зацікавлених учасників цього процесу, посилення державного нагляду і контролю по всьому продовольчому ланцюгу; екологізація аграрного виробництва. Ігнорування екологічного фактора в аграрних реформах України призвело до порушення паритету економічних, соціальних та екологічних інтересів, які взяті за основу стратегії сталого розвитку. Порівняно з ЄС екологічне сільське господарство не набуло належної популяризації в нашій країні.

Необхідно сформувати систему екологічного сільського господарства у середньостроковій перспективі, яке має відповідати потребам внутрішнього ринку з врахуванням особливостей європейської моделі екологізації галузі. Оскільки виробництво органічної продукції не є дохідним і для його розвитку та підтримки необхідно використовувати високовитратні маркетингові заходи, припускаємо, що у короткостроковій перспективі лідируючі позиції на ринку посідатимуть традиційні імпортери органічної продукції.

Освоєння закордонних ринків екологічно чистої продукції є для України реальною, але довгостроковою перспективою. Насамперед система державного управління у цій сфері має сприяти розвитку екологічного напрямку в сільському господарстві шляхом підтримки наукових розробок, узгодження стандартів, розробки технологічних і організаційних регламентів, а також державних програм екологізації з наданням фінансової підтримки. Як довгострокову перспективу з урахуванням особливостей європейської аграрної моделі пропонується стратегія екологізації аграрного виробництва; формування та розвиток біоенергетичних ринків.

Маючи позитивний приклад країн ЄС щодо використання сировини енергетичних сільськогосподарських ресурсів і усвідомлюючи об'єктивну необхідність пошуку альтернативних видів палива й енергії для України, пропонується розвивати біоенергетичну галузь на основі ріпакової сировинної бази. Це, в свою чергу, дасть змогу призупинити експорт сировини та фактично запровадити екологічну ідеологію у сфері виробництва і споживання біоенергії.

Принципово важливим є завдання запровадження до 2020 р. екосистемного підходу в управлінську діяльність та адаптація законодавства України у сфері збереження довкілля відповідно до вимог директив ЄС.

Екологічне законодавство України і ЄС істотно відрізняється, а їх порівняння вказує на певні недоліки структури українського законодавства, а саме: відсутність таких розділів, як: управління відходами, контроль за промисловим забрудненням і управління ризиком, хімічні речовини та генетично модифіковані організми, шум від машин і механізмів, які існують у структурі законодавства ЄС [5]. Тому головними сферами, в яких необхідно здійснити зближення екологічного законодавства України із законодавством, закріпленим у природоохоронних директивах і нормативно-правових актах ЄС, є: 1) горизонтальне законодавство (оцінка дії на навколишнє середовище, екологічна інформація); 2) якість атмосферного повітря (викиди стаціонарних і мобільних джерел, стандарти якості повітря, контроль продукції (озоноруйнуючі речовини, продаж і використання небезпечних хімічних речовин)); 3) відходи (переробка й захоронення відходів, особливі відходи (відходи нафтопродуктів, пакувальних матеріалів, акумулятори, активний мул, відпрацьовані змащувальні мастила, батареї), небезпечні відходи (транспортування, експорт, імпорт)); 4) якість води (міські стічні води (побутові, промислові), водна політика, поверхневі води (води для купання і рибальства [6]), підземні води, питна вода; 5) жива природа (природне середовище існування дикої флори й фауни (птахи, захист лісів від атмосферних забруднень і пожеж), торгівля видами диких рослин та тварин; 6) контроль промислового забруднення, контроль ризику від аварій (інтегроване запобігання викидів, скидань і відходів, контроль промислового ризику, екологічна безпека, система екологічного менеджменту й аудиту, контроль продукції (екологічне маркування); 7) хімічні речовини та генетично модифіковані організми (тестування хімічних речовин і повідомлення про хімічні речовини (класифікація, упаковка, маркування), використання генетично модифікованих організмів, контроль продукції (азбест, мийні засоби), транспортування, експорт, імпорт небезпечних речовин; 8) рівень шуму (транспортні засоби, машини, механізми, прилади і будівельна техніка); 9) ядерна безпека й радіаційний захист (стандарти безпеки (охорона здоров'я персоналу і населення), транспортування радіоактивних речовин та відходів, контроль продовольства. До першочергових дій щодо гармонізації екологічного законодавства України до вимог Європейського Союзу необхідно зарахувати такі: розробка і затвердження нових законів, зокрема про зони надзвичайних екологічних ситуацій, екологічне страхування, рибне господарство, рослинний світ, екологічна (природно-техногенна) безпека; рекреаційні зони, курортні, лікувально-оздоровчі зони й зони з особливими умовами природокористування; Екологічного кодексу, законів про екологічну інформацію, екологічну освіту.

Загалом слід зазначити, що, за оцінками експертів, адаптація екологічного законодавства України до стандартів Європейського Союзу може коштувати 50–100 млрд. євро [7].

Сільськогосподарська продукція, особливо її частина, що використовується для виробництва харчових продуктів, повинна бути не тільки якісною, а й екологічно безпечною для життя і здоров'я. Забруднення сільськогосподарської продукції, яке робить її небезпечною для здоров'я споживачів, здійснюється в результаті забруднення атмосферного повітря, вод та ґрунтів, неконтрольованого використання пестицидів і агрохімікатів, забруднення сільськогосподарських земель мінеральними добривами, забруднення земель та продукції, в тому числі текстильної, важкими металами; забруднення діоксинами й іншими отруйними речовинами; генетично модифікованими продуктами.

Показниками екологічної безпеки сільськогосподарської продукції є її якість, екологічна безпечність та екологічна чистота. Відповідальність у сфері забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування законодавство України покладає на їх виробника, тому запропоновано внести зміни до підп. 7 ч. 6 ст. 20 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» щодо закріплення повного узагальненого переліку прав і обов'язків виробників: превентивних, у сфері захисту прав споживачів, організаційних та ліквідаційних.

Рисунок 1

Наукові підходи до формування цілей екологічного господарства

Агроєкологія в доповнення до сільськогосподарської практики має великі можливості щодо забезпечення зростання виробництва сільськогосподарської продукції нарівні з генною інженерією, біотехнологією виробництва. При цьому таке зростання не супроводжуватиметься шкідливими для природного середовища побічними ефектами [6–7].

У рейтингу Doing Business 2016 Україна посідає 83 зі 189 місць (Польща – 25, Німеччина – 15), піднявшись на 4 позиції порівняно з 2015 р. Експорт української аграрної продукції в Євросоюз у 2016 р. виріс на 68,2 млн. дол. і становив 4,12 млрд. дол. Про це повідомляє прес-служба Міністерства аграрної політики та продовольства України. Наголошується, що поставки в Євросоюз у 2015 р. становили 26,6% від всього аграрного експорту країни. Більше всього в країні ЄС було експортовано сільськогосподарської продукції: зернові злаки (кукурудза, пшениця, ячмінь) – 1279,5 млн. дол.; олія (соняшникова, ріпакова, соєва) – 1185 млн. дол.; насіння олійних культур (насіння свиріпи або ріпаку, соєві боби, насіння соняшника) – 587,5 млн. дол.; залишки і відходи харчової промисловості (макуха та інші тверді відходи, одержані під час добування олії, соєвого масла, відходи виробництва крохмалю, цукру, буряковий жмих і т. д.) – 439,2 млн. дол.

Україна в 2016–2017 маркетинговому році порівняно з попереднім періодом збільшила експорт цукру в 33 рази – до 344 тис. т [8]. Головні продукти українського експорту до країн Європи минулого року стали (за вартісними показниками): зернові злаки, олія, насіння олійних, плоди та горіхи. Також у минулому році серед європейських споживачів великим попитом користувалися український мед, м'ясо, кондитерські вироби та соки. Сьогодні ми бачимо зростання українського аграрного експорту за рахунок збільшення постачань таких товарних груп, як олія соняшникова – на 505 млн. дол., насіння соняшнику – на 36,1 млн. дол., цукор – на 16,5 млн. дол. Найбільш цікавим для нас при цьому є значне зростання експорту «нішевих» свіжих чи перероблених продуктів. Зокрема, це консервовані помідори – на 14,3 млн. дол., або в 2 рази, овочі свіжі та охолоджені – у 4 рази, огірки – у 2,7 разу, свіжі плоди – в 2,5 разу, маргаринова продукція – в 9 разів, какао-паста та какао-масло, а також морозиво, які в 2015 р. до ЄС взагалі не постачались. Для України це означає тенденцію до диверсифікації товарної структури експорту, що є позитивним аспектом. Імпорт європейських продуктів до України теж зріс за 2016 р. і становив 1904,5 млн. дол. Основними продуктами імпорту стали харчові продукти, такі як соуси, кава, чай та інші – 233,6 млн. дол., какао-боби і шоколад – 113,7 млн. дол., а також зернові злаки – 105,6 млн. дол. тощо.

Позитивне сальдо двосторонньої аграрної торгівлі між Україною та ЄС у 2016 р. становило понад 2,3 млрд. дол. Зовнішньоторговельний обіг сільськогосподарською продукцією між Україною та країнами ЄС за 2016 р. становив 6182,9 млн. дол. Основні торговельні партнери за найбільшою часткою у торгівлі: Іспанія – 15,3%, Польща – 14,3%, Нідерланди – 14%, Італія –

12,6%, Німеччина – 10,1%, Франція – 8,4%, Бельгія – 3,2%, Великобританія – 3%, Португалія – 2,7%, Румунія – 2,2%, Греція – 2%, Угорщина – 1,96% [8].

Поступово відходять у минуле орієнтири, переважно спрямовані на економічні результати та впровадження наукових досягнень, інноваційних технологій без урахування пріоритетності розвитку екологічних і соціальних чинників. На думку багатьох учених, в Україні спостерігаються всі ознаки екологічної кризи, яку вже зараз розглядають як кризу філософії буття, кризу духовності. Деградація довкілля є наслідком не лише техногенного тиску на нього, а й зубожіння моральності суспільства, недалекоглядності щодо майбутніх колізій усталеного рівня життя. З огляду на це на передній план подолання екологічних проблем у аграрній сфері виходять основні напрями науки агроєкології [9; 10, с. 31–36].

Агроєкологія в нинішніх складних екологічних та економічних умовах повинна визначати стратегію розвитку аграрного виробництва, що має спрямовуватись на збереження і відтворення насамперед ґрунтових, водних та біологічних ресурсів, на охорону навколишнього природного середовища і забезпечення людей високоякісними продуктами харчування в необхідній кількості.

Визначаючи агроєкологію як науку комплексну і міждисциплінарну, дедалі небезпечнішим стає ігнорування її біогеохімічної складової. Біоцентрична стратегія сільського господарства як умова формування збалансованого природокористування потребує комплексного вивчення живої речовини агросфери.

Для оцінювання та прогнозування агроєкологічних процесів важливо мати розрахунки коефіцієнтів біогенної і фізико-хімічної міграції поживних хімічних елементів – коефіцієнти їх біогенної акумуляції, концентрації, коефіцієнти водної рухомості. Наукова цінність Державного моніторингу земель може зрости у десятки разів, якщо від адміністративного і агроґрунтового зонування перейти на природно-функціональне, а також розширити непараметричну частину агрохімічного паспорту поля та кількість досліджуваних хімічних елементів-біофілів. Методика біогеохімічного районування дає змогу оцінити і спрогнозувати наслідки екологічної небезпеки більшості хімічних елементів для живих організмів й ендемічних захворювань населення та є вагомим критерієм для формування територіальних перспектив розвитку харчової промисловості [11, с. 38–42].

Висновки та перспективи подальших досліджень

у даному напрямку. Вітчизняну аграрну політику необхідно трактувати з позиції триєдиного підходу, який широко використовується в країнах-членах ЄС та враховує значення не лише економічної, але й соціальної та екологічної складових народного господарства, відповідає вимогам ЄС і під-

тверджує переважаючий вплив на результативність аграрного виробництва збалансованої системи заходів та засобів державного впливу у тісному зв'язку із сільським розвитком, відповідно до агроекологічних вимог та із забезпеченням повноцінного захисту сільського населення. Реалізація запропонованих соціально-економічних та екологічних пріоритетів надасть можливість адекватного переходу аграрного сектору економіки до європейської аграрної моделі розвитку і сприятиме підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства у середньо- та довгостроковій євроінтеграційній перспективі.

Список використаної літератури

1. Коленов А. Н. Международное сотрудничество в сфере охраны окружающей среды, как механизм формирования государственной экологической политики / А. Н. Коленов // Вестник государственного и муниципального управления : культ.-просв. и образов. журн. – Орел : Изд-ль А. Воробьев, 2014. – № 1. – С. 108–113.
2. Gryshova I. Yu. Competitiveness of agriculture enterprises as the main factor of sustainable development of agricultural sphere / I. Yu. Gryshova, O. V. Mityay, T. M. Gnatyeva // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Т. 1, № 2. – С. 25–35.
3. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 р., № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
4. Зінчук Т. О. Продовольча безпека в умовах євроінтеграційного курсу України: внутрішні та зовнішні прояви / Т. О. Зінчук // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – Вип. 225, Т. III. – С. 595–603.
5. Маркова Є. Ю. Стратегічне управління виробничо-господарською діяльністю підприємств рибогосподарського комплексу: проблеми теорії і практики : моногр. / Є. Ю. Маркова. – Херсон : Айлант, 2016. – С. 70–86.
6. Звіт про реалізацію у 2011 році Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» (в рамках виконання Угоди між Урядом України та ЄС про фінансування програми «Підтримка реалізації Стратегії національної екологічної політики України»). – К. : Мін-во екології та природ. ресурсів України, 2012. – 73 с.

7. Gryshova I. Modern Technologies in Public Administration Management: A Comparison of Estonia, India and United Kingdom / I. Gryshova, W. Strielkowski, S. Kalyugina // *Administratie si Management Public*. – 2017. – Vol. 28. – P. 174–185.
8. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=f60182db-b048-4922-a3b4ff2d1bb731a6&title=PokaznikiEksportuUkraini Za2016-Rik>.
9. Gryshova I. Yu. The asymmetry of the resource configuration and its destructive impact on the capitalization of agribusiness / I. Ju. Gryshova, T. L. Shestakovska // *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. – 2017. – № 2. – P. 128–133.
10. Стоянова-Коваль С. С. Інституціональна трансформація аграрної економіки України // *Вісник Сумського національного аграрного університету*. – 2016. – № 8 (69). – С. 31–36. – (Серія «Економіка та менеджмент»).
11. Naumova L. M. Concept of the development of agrarian and industrial production on the basis of cross-sector integration / L. M. Naumova, O. B. Naumov, V. V. Lebedeva // *Вісник Сумського національного аграрного університету*. – 2016. – № 1 (67). – С. 38–42. – (Серія «Економіка та менеджмент»).

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2017 р.